

Sir William Deakin

BRITANCI, JUGOSLOVANI IN AVSTRIJA

(1943 — maj 1945)

UVOD

Ta razprava se omejuje predvsem na prikaz različnih britanskih reagiranj, ki so sledila zapovrstnim izjavam in akcijam jugoslovanskega, pravzaprav slovenskega vodstva, glede prihodnjih ozemeljskih zahtev po tistih področjih v Avstriji in Koroški, kjer živi slovensko prebivalstvo in katera Jugoslovani po plebiscitu leta 1920 ob času Saint Germainске pogodbe niso uspeli dobiti.

V prvih obdobjih britansko-jugoslovanskih odnosov v Sloveniji so oboji določili splošni vzorec za sodelovanje, na podlagi katerega naj bi se odvijale skupne akcije proti silam Osi v okviru obojestransko sprejetih splošnih dogovorov. Odprava prvih britanskih misij v Slovenijo je pomenila geografsko razširitev obstoječih sporazumov, na osnovi katerih bi Tito sprejemal misije, dodeljene njegovim enotam, da bi sprejemale oskrbo po zračni poti najprej iz afriških in nato italijanskih oporišč, krepile jugoslovansko vojaško moč za boj proti okupatorju, vsklajale sabotažne operacije in zbirale vojaške informacije o sovražnih silah v zasedeni Jugoslaviji. Končni cilj tega sodelovanja je bil, da se zgradi jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska kot učinkovit vojaški instrument, ki bi nenehno napadal in če mogoče uničil nemške armade na Balkanu, potem ko se bodo le-te neizogibno umikale proti severu k mejam Reicha po bližajočem se porazu v Italiji in na ruski jugovzhodni fronti.

Slovensko ozemlje je imelo za zahodne zaveznike še poseben strateški pomen kot križišče glavnih železniških zvez iz Nemčije in Srednje Evrope v Italijo in na Jadran po eni strani, po drugi strani pa skozi Madžarsko na jugovzhod. Pri načrtovanju kakršnihkoli operacij proti nemški jugovzhodni armadni skupini je bila prekinitev teh zvez življenjskega pomena. Potem ko je prišlo do vojaških odločitev v Italiji, pa je bil nadzor nad zahodnimi železniškimi zvezami bistvenega pomena pri zavezniškemu planiranju zadnjih etap vojne.

Prvo podrobno poročilo o razmerah v Sloveniji, ki je bila pod nadzorstvom partizanov, in priporočila glede bodočega britanskega sodelovanja je napisal poleti 1944 eden izmed višjih štabnih častnikov brigadirja Macleana podpolkovnik Peter Moore, ki si je bil pridobil kot aktivni inženirski častnik izreden sloves v puščavskem vojskovanju. V tem dokumentu je v potankosti prikazal vojaško moč partizanskih formacij v Sloveniji in posebej priporočil zaveznikom, naj povečajo letalske pošiljke. Ocenil je tudi pomen prihodnje vojaške aktivnosti enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije na tem strateško življenjsko pomembnem področju.¹

¹ WO 204/7311. Poročilo o vojaškem položaju v Sloveniji (5. avgust 1944).

Podpolkovnika Moora-a ni prevzela le borbenost slovenskih enot, temveč tudi pripravljenost njihovega vodstva za sodelovanje. Čeprav mu niso bili znani nobeni bodoči načrti, ki bi mogli vsebovati britanske operacije proti Nemcem na teh področjih, vsklajene z napredovanjem zaveznikov v severno Italijo in od tam v Srednjo Evropo (kamor vodi pot preko slovenskega ozemlja), je menil, da bi bilo »zavezniškim armadam v Italiji v veliko pomoč — posebno v primeru izkrcanja v Istri« — če bi z letalskimi pošiljkami okrepili slovenske enote. Izdelal je podrobna strokovna priporočila, ki naj bi jih upoštevali v primeru take operacije. Sklenil je: »Priložnosti za bodoče sodelovanje jugoslovanske NOV z zavezniki so verjetno večje v Sloveniji kot kjerkoli v Jugoslaviji. Po drugi strani pa je uspešnost takega sodelovanja odvisna od tega, če bomo v celoti izkoristili prednost, da jih oskrbimo s potrebno opremo in tako okrepimo njihov položaj. Le tako bo lahko zajamčena njihova svoboda premikov v kasnejšem času.«

Brigadir Maclean je v svojem spremnem pismu glavnemu štabu zavezniških sil takole komentiral Moore-ovo poročilo: »Kot kaže, bi bil najboljši prispevek, ki bi ga lahko dale partizanske sile v Sloveniji ob umiku nemških sil iz Italije preko jugoslovanske meje ta, da bi v kar največjem možnem obsegu preganjale sovražnika in da bi mu, če le mogoče, preprečile, da bi si utrdil položaje na naravnih obrambnih mejah. V kakšni meri bo partizanom to uspelo, je odvisno od tega, kako hitro bodo napredovale zavezniške armade in v kakšnem stanju bodo nemške sile, ko bodo zapuščale Italijo.«

Septembra 1944 je Balkan Air Force (balkanska letalska sila) v sodelovanju z jugoslovansko NOV izvedla izredno uspešno operacijo po vsej Jugoslaviji proti celotnemu cestnemu in železniškemu omrežju ter drugim življenjsko pomembnim komunikacijskim točkam (šifra »Ratweek«). Ta operacija je pomenila vrhunec vojaškega sodelovanja med Britanci in jugoslovansko NOV v okviru prvotne zamisli, da bodo Britanci podpirali pomembne gverilske operacije proti Nemcem, ki jim je pretil umik z balkanske fronte.

Operacije »Clowder«

Priznanje britanskih vojaških oblasti, da je jugoslovanska NOV igrala pomembno vlogo, ker je nenehno zadrževala in napadala znatno število nemških sil (do septembra 1943 tudi italijanskih) v Jugoslaviji, je odkrilo tudi novo možnost: britanske misije, ki so bile čvrsto nastanjene na nekaterih področjih osvobojenih ozemelj, bi lahko pridobile Tita za sodelovanje pri posebnih operacijah na ozemljih onkraj meja Jugoslavije, katera so zasedle sile Osi. Poveljstvo nad skupnimi operacijami na jugoslovanskem ozemlju je bil prevzel brigadir Maclean, ki je bil v neposredni zvezi z ministrskim predsednikom Churchillom; za takšne specialne operacije pa bi bila odgovorna SOE London. (Special Operations Executive — Uprava za specialne operacije).

Prvi tak poskus so napravili avgusta 1943, ko se je major Basil Davidson s padalom spustil v Bosno. Načrt te operacije je bil, da vzpostavi zveze in poskuša stopiti v stik z odporniškiimi elementi na Madžarskem. Podobne operacije naj bi poskušali izvesti tudi onkraj bolgarske meje. Ob koncu leta 1943 je SOE London zasnovala še bolj zahteven načrt, ki naj bi ga izvedli pod poveljstvom glavnega štaba zavezniških sil. Poskusili naj bi namreč navezati podobne stike v Avstriji, tako preko britanskih misij, ki naj bi prekoračile avstrijsko mejo naravnost iz severne Italije, kakor

tudi misij, ki bi s Titovim privoljenjem in z aktivnim sodelovanjem slovenskega poveljstva prehajale v Avstrijo preko Karavank in Drave.

V začetku decembra je izkušeni aktivni častnik podpolkovnik Peter Wilkinson pristal na nekem letališču v Bosni. Splošna navodila SOE London so bila, naj preuči možnosti organiziranja zveze z Avstrijo, pri čemer bi bilo v začetku neobhodno potrebno sodelovanje slovenskega vodstva. Britanci so upali, da bi potem, ko bi vzpostavili stike z odporničskimi elementi v Avstriji, lahko zgradili neodvisno britansko organizacijo v tej deželi. (Šifrirano ime te skupine-misij je bilo »Clowder«.)²

Poročilo polkovnika Wilkinsona o tej raziskovalni misiji je vzorno, saj s pronicljivim opazanjem prikazuje naravo in mentaliteto slovenskega partizanskega gibanja. Slovenski voditelji so hitro ocenili neposredne koristi svojega sodelovanja pri načrtih misije »Clowder«, da bi prodrla v Avstrijo. Spoznali so, da bi lahko za protiuslugo zahtevali letalske pošiljke orožja in opreme. S temi pošiljkami bi okrepili enote na avstrijski meji in tako izpeljali lastne načrte, da bi se povezali s podobno mislečimi odporničskimi elementi, oziroma da bi zlasti vzpodbudili vojaško novačenje med slovensko manjšino v sami Koroški.

Njihov namen je bil tudi polskati zveze s slehernimi elementi avstrijske komunistične partije in odporničskimi skupinami, ki bi jih lahko opogumili za akcije. Upali so, da bodo v povezavi s takšnimi avstrijskimi skupinami lahko ustvarili varna zatočišča ne le za slovenske sabotažne skupine severno od Drave, ampak tudi za pripadnike politične organizacije v sami Avstriji.

V začetku leta 1944 je slovensko vodstvo izjavilo britanskim častnikom, da ima stike z avstrijskim osvobodilnim komitejem v Celovcu, v katerem so vključene vse politične stranke (po vzorcu slovenske osvobodilne fronte — Oesterreichische Freiheits Front) in ki ima svoje centre v Gradcu in na Dunaju. Kakšnih trdnih dokazov za to pa ni bilo.

Kazalo je, da se strategija slovenskega glavnega štaba čudovito sklada z direktivami misije »Clowder«. Britanske skupine bodo lahko uporabljale slovenske kurirske zveze, podpirale slovenske sabotažne akcije proti Nemcem na avstrijskem ozemlju in sodelovale s Slovence pri izgradnji odpora v Avstriji.

To naj bi bila klasična operacija SOE, drzna in negotova, tvegana, ker so prodirali na ozemlje, ki so ga zasedale sile Osi, ne da bi prej imeli kakršnekoli zanesljive obveščevalne podatke o obstoju lokalnih odporniških skupin. Kazalo je, da so od partizanov nadzorovana oporišča v Sloveniji ugodno razmeščena za takšne operacije. Poskušali so že bili tudi izvesti slične akcije v zvezi z Madžarsko in Bolgarijo.

Slovenski glavni štab je bil v začetku pripravljen sodelovati pri takšni dejavnosti pod pogojem, da bodo Britanci po zračni poti oskrbeli z orožjem tiste skupine, ki so se pripravljale, da prično prodirati v Avstrijo, ali pa so se že udejele onkraj avstrijske meje.

Pri pripravi na te akcije sta obe strani pripisovali velik pomen vojaškemu načrtovanju po preizkušenih gverilskih načelih.

Wilkinson je zapisal v svojem poročilu: »Sedaj, ko partizani vedo, kaj hočemo, poskušajo prilagoditi svoje vojaško načrtovanje tako, da bi ustregli našim potrebam.« Dodal je: »Resnična vrednost Slovenije, kar zadeva

² Ta razprava ne obravnava misij v teh operacijah, ki so imele svoje baze v Italiji.

SOE je, da je oporišče, od koder je mogoče prodreti v Avstrijo (in od tam v Srednjo Evropo) ter v severnovzhodno Italijo.³

Za takšno operacijo je bilo nujno potrebno Titovo privoljenje.

Wilkinson je tudi naglasil, da organizacijska struktura osvobodilnega gibanja dobro deluje. »Slovenija je prav zaradi svojih izkušenj politično mostišče v Srednji Evropi. Te izkušnje tudi pojasnjujejo, zakaj politična pomembnost slovenskega upora presega njegov vojaški pomen.« Predvsem pa je Wilkinson jasnovidno opazal, da je bilo vojaško sodelovanje slovenskih sil v akcijah proti železniškim komunikacijam možno le, če so zavezniki podpirali njihove politične cilje. V tem je tudi bistvo poznejšega poloma vsakega sodelovanja.

Britanska poročila o slovenskih operacijah na avstrijski meji in na Koroškem (december 1943 — september 1944)

Wilkinson je pri slovenskem glavnem štabu izvedel, da je jeseni 1942 prva skupina enajstih partizanov odšla proti severu (s Primorske), da bi organizirala odpor na Koroškem.⁴

V začetku leta 1943 se je na severnih pobočjih Karavank formiral prvi partizanski odred. Ob koncu leta ga je obiskal neki britanski častnik⁵ in poročal, da šteje ta odred, znan kot zahodni koroški odred,⁶ okoli 120 mož. Ta skupina je pritegnila nemško pozornost in v naslednjih mesecih so bile zveze z njo prekinjene.

Ob prihodu misije »Clowder« se je slovenski glavni štab izredno trudil, da bi obnovil zveze s tem odredom. Poleti 1944 ga je obiskal neki britanski častnik in poročal, da »je odred (ki je štel okoli 40 mož) v slabem stanju, toda na novo ustanovljeni štab je dvignil moralo in učinkovitost. Odredu so poslali tri padalske pošiljke orožja in razstreliva in avgusta je štel že preko 200 mož in žena.«⁷ Ti so izvedli manjše akcije na gorskih prelazih Ljubelj in Jezersko in železniški progi med Borovljem in Bistrico.

Neka druga skupina, znana kot vzhodni koroški odred, je bila osnovana pomladi 1944, da bi osvobodila Železno Kaplo, Črno in Jezersko. Že junija je ta odred »štel okoli 250 mož. Julija in avgusta se je odredu pridružio, po kakšnih 200 novincev. Ko so dobili 17 letalskih pošiljk orožja, je njihovo število naraslo na 700.«⁸

Ta odreda sta bila oddaljena od slovenskega glavnega štaba pet kurirskih dni, zato se je le-ta odločil, da ustanovi poseben štab — štab KGO (koroška grupa odredov) pod neposrednim nadzorstvom četrte cone (štajerska). Ta je bil pristojen za vse zadeve, razen za operacije severno od Drave, ki so bile v neposredni pristojnosti glavnega štaba Slovenije.⁹

Glavna naloga je bila, da bi v izredno nevarnih pogojih vzpostavili varne kurirske zveze z Avstrijo. »Vse do septembra so kurirje, ki so sicer varno zapustili breg reke, brez izjeme polovili na nasprotnem bregu ali pa ko so poskušali najti partizane v zaledju.«

³ PO 371/44255, R 7125/8928/92, 27. julij 1944.

⁴ Wilkinsonovo poročilo. Priloga.

⁵ Domnevno major Hesketh Pritchard, ki se je bil pridružil Wilkinsonu v Sloveniji.

⁶ Deakinov memorandum »Slovenske zahteve do Koroške, 1919—1945« (Britanska ambasada, Beograd), FO 371/48026.

⁷ WO 204/1954. »Zapis o jugoslovanski partizanski aktivnosti na Koroškem.« Ime britanskega častnika je v kopiji PRO izbrisano. Interni podatki jasno kažejo, da je to podpolkovnik Charles Williers, ki je nasledil podpolkovnika Wilkina kot vodja misije »Clowder«.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid. Williers je preživel tri mesece v tem štabu KGO, ki je dejansko tvoril neodvisno skupino pod vodstvom »štirih izkušenih častnikov — Gašper, Ciril, Primožič in Bogo.«

Septembra 1944 je skupini izurjenih kurirjev uspelo stopiti v stik z »ju-nijsko skupino« [štela je 15 moških, ki so se nastanili okrog Svinje (Sau Alp)] in vzpostaviti redno kurirsko zvezo.

V začetku oktobra sta major Hesketh Pritchard in neki radiotelegrafist prestopila Dravo s približno 100 možmi, ki jim je poveljeval nekdanji poveljnik vzhodnega koroškega odreda »Mirko«. Prispeli so na področje planine Svinje. Ta operacija, opravljena v tesnem sodelovanju s slovenskim partizanskim poveljstvom, je bila osnovna naloga misije »Clowder«. Bila je drzen in tvegan poskus, da bi obdržali primerno oporišče za prihodnje tajne operacije v Avstrijo (operacija Trigger).

Kljub prizadevanjem spretnih in izkušenih voditeljev začetnega upora na Primorskem — polkovnika »Luke« (Leskovšek) in Primoža (Aleš Bember), ki sta poleti 1944 odšla v četrto cono (Štajerska), da bi neposredno prevzela vodstvo operacij na Koroškem — so propadli vsi poskusi, da bi osvobodili posamezna področja severno od Drave ali da bi mobilizirali ograde avstrijske organizacije.

Celotna zamisel o infiltraciji skupin, posameznih agentov in kurirjev se je v primeru Avstrije izkazala kot neustrezna. Zanje niso veljale slovenske izkušnje na bivšem italijanskem ozemlju, na Primorskem in v Istri, kjer je bil slovenski odpor močan, italijanska državna oblast pa demoralizirana.

Britanci so s padali spustili v Slovenijo ali k svojim misijam v severovzhodno Italijo še več častnikov, povezanih s to sestavljeno avstrijsko operacijo. Izvedli so vrsto drznih in tveganih poskusov, da bi prodrli v Avstrijo. Toda v tej deželi ni bilo zaznati nobenega odpora in tako britanski kot slovenski upi so splahneli. Ponovno in korenito so pretehtali vrsto poskusov, da bi osnovali vsaj eno čvrsto oporišče severno od Drave. Slovenci so septembra prenehali z vsemi takimi poskusi in častniki tamkajšnje misije »Clowder« so priporočili isto odločitev glavnemu štabu zavezniških sil in Londonu.

Sredi septembra so ukinili štab KGO in pridružili oba odreda z avstrijskega ozemlja enotam četrte cone. Le severno od Drave je še ostala skupina na Svinji s Heskethom Pritchardom.

Ta britanski častnik se je očitno hotel prebiti proti severu na lastno pest brez sodelovanja Slovencev. Nekega dne v decembru so ga Nemci ubili v okoliščinah, ki niso bile čisto jasne. Ta tragedija je napravila konec vsem britanskim poskusom, da bi s posebnimi operacijami preko slovenske meje prodrli v Avstrijo. Ena od dejanskih posledic tega junaškega, a ponesrečenega podviga je bila, da so postali britanski častniki, ki so bili povezani z operacijo »Clowder«, prvi vir informacij o slovenskih namerah glede končnih ozemeljskih zahtev do tistih področij v Avstriji in na Koroškem, kjer je naseljeno v večini slovensko prebivalstvo. Njihova poročila so prihajala v London in Caserto vse leto 1944.

Proti koncu leta 1943 je na primer eden izmed častnikov misije »Clowder«, ki je bil dodeljen slovenskemu Glavnemu štabu, poročal, da je izšel zemljevid, ki prikazuje »jezikovno mejo«.

Jeseni 1944 je neki britanski častnik (domnevno Villiers) v slovenskem glavnem štabu razpravljal z Vidmarjem, Vilfanom in Kardeljem o slovenskih ozemeljskih zahtevah in definiral področje Koroške kot približen trikotnik z osnovnico na italijansko-jugoslovansko-avstrijski meji od področja Trbiža do Dravograda. Vzhodno stranico tvori Labodska dolina, nato pa poteka meja do točke, ki leži približno 15 milj severno od Velikovca. Ta

točka označuje vrh trikotnika. Zahodno stranico trikotnika je težje določiti: Od Trbiža poteka skozi Podkloster, obide Beljak, se nadaljuje med Osojskim in Vrbskim jezerom, napravi zanko okrog Celovca (ugotovljeno je, da je v Trnji vasi severno od Celovca, prebivalstvo slovensko) in se zaključuje spet v vrhu severno od Velikovca.¹⁰

Britanci in slovenske zahteve na Koroškem Titov govor 12. septembra 1944

Prvo javno proglasitev slovenskih zahtev do Koroške je bilo slišati 12. septembra 1944, ko je na Visu govoril maršal Tito ob obletnici ustanovitve prve dalmatinske brigade.

Ob tej priliki je izjavil: »Danes se bliža ura, ko bo treba govoriti o mejah naše države. Mi o tem v vsej tej vojni nismo nikoli govorili, toda zdaj moram vendarle spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo, za svojo neodvisnost, za boljšo in srečnejšo bodočnost, toda bori se tudi za osvoboditev tistih naših bratov, ki so desetletja vzdihovali pod tujim jarmom. S to vojno morajo biti naši bratje v Istri, na Primorskem in na Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni (Tako je!) in živeli bodo svobodni v svoji domovini skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, to pa je tudi želja vseh njih. Mi tujega nočemo — a svojega ne damo.

Moral sem se dotakniti tega, ker smo ves ta čas bili preskromni v teh vprašanjih. Med vso to vojno nismo o njih govorili, toda naši sosede na drugi strani govore o tem kar preveč in spletajo različne kombinacije. Ape-lirajo na našo velikodušnost, zaradi katere bi morali naše brate še dalje pustiti pod tujcem. Popravo krivic versajske, rapalske in drugih pogodb, ki jo zahtevamo mi, nekateri v sosednjih državah, in sicer v državah, ki so se še nedavno bojevale z nami, ki so našo državo napadle, katerih armade so rušile naše vasi in mesta ter ubijale tisoče in tisoče sinov naše domovine, imajo za nekaj imperializem, za nekaj, kar bi čez nekoliko let zopet moglo izzvati vojno. Zaradi tega menijo, da bi morali mi še kar naprej pustiti naše brate pod tujčevim jarmom. To sem rekel, ker vem, da mislite prav tako kot jaz. (Tako je!)

»Svobodna Jugoslavija« je 4. oktobra po radiu objavila brzojavko iz Vrhovnega štaba skupine koroških partizanov, v kateri se zahvaljuje Titu: »Odločno ste zastavili vprašanje Koroške. Obljubili ste, da se bo Koroška zedinila z demokratično federativno Jugoslavijo.«

Nekaj dni pozneje je »Svobodna Avstrija« — ruska radijska postaja — izjavila, da avstrijsko ljudstvo podpira upravičenost jugoslovanske zahteve do ozemlja na Koroškem.

Čas, ki ga je Tito izbral za svoj govor, je bil pomemben. Prejšnji mesec se je pogovarjal s Churchillom in britanskim poveljstvom v Italiji. Skrbelo ga je, kako bi se v prihodnje mogli razvijati anglo-jugoslovanski odnosi v političnem in vojaškem pogledu. V političnem, kako daleč bodo šli Britanci, da bi mimo sporazuma Tito — šubašić skušali vsiljevati monarhijo Narodnemu komiteju osvoboditve. V vojaškem pogledu pa se je pojavilo vprašanje možnega anglo-ameriškega izkrcanja v Istri (na Titov predlog). Toda implikacije takšne operacije so predpostavljale jugoslovansko pri-voljenje in seveda sodelovanje, hkrati pa so sprožile osrednjo dilemo, ali

¹⁰ Citirano v PIC (Political Intelligence Centre) memorandum (brez datuma), »Jugoslovanske aspiracije na ozemlje, ki je pripadalo Avstriji pred letom 1938«, str. 3 v posesti avtorja.

bodo zavezniki sprejeli obstoječo slovensko upravno nadzorstvo nad nekdanjim italijanskim ozemljem v Julijski krajini in Istri — torej na področjih, ki bi jih neizogibno zasedla anglo-ameriška vojska kot tudi slovensko nadzorstvo nad prometnimi zvezami v Avstrijo. Pri tem pa se je pojavil še kočljiv in povsem notranji problem, in sicer — do kakšne mere bi že zgolj prisotnost anglo-ameriških sil prizadela politični vzpon in nadzorstvo komunistične partije v sami Sloveniji in če zavezniki morda nimajo kakšne skrite namere, da bi se vmešavali v prihodnjo ureditev Jugoslavije kot celote.

Tito si ni mogel privoščiti tveganja, da bi kakorkoli oslabil slovensko narodno stvar v zvezi z ozemeljskimi zahtevami do Italije in Avstrije. Notranja moč slovenskega partizanskega gibanja je bila vsesplošna ljudska podpora zahtevam za zgodovinsko Slovenijo, okrnjeno leta 1920.

Polkovnik Wilkinson je to zavzemanje čudovito opisal v svojem poročilu¹¹ »Vojni cilji Slovenije so dvojni: prvič in predvsem hočejo vzpostaviti svobodno demokratično Slovenijo, ki bi se raztezala od Trsta do Karavank in ki bi zajela vse ljudi, ki govorijo slovensko... Drugič, želijo pomagati ustvariti svobodno federativno Jugoslavijo, v kateri bi ta osvobodena in povečana Slovenija igrala svojo vlogo, ne da bi se pri tem bala prevlade srbske vojaške oligarhije... Slovenski partizani so preoblikovali svoj upor, ki je bil pričel kot boj za obstanek, v narodno križarsko vojno.«

Slovenci so bili poleg Hrvatov edina narodnostna skupina, ki je postavljala zahteve po ozemljih preko meja Jugoslavije iz leta 1941.¹²

Titov položaj in njegova avtoriteta kot bodočega voditelja federativne Jugoslavije, v kateri bo priključena nova Slovenija, sta zahtevala trdno, enoglasno in splošno podporo takih zahtev. Vojaški razgovori z Britanci v Italiji so dali Titu pobudo za njegov govor 12. septembra, v katerem je načel vprašanje Slovenije in Koroške hkrati z vprašanjem nekdanjega italijanskega ozemlja.

* * *

Besedilo tega govora je takoj pritegnilo pozornost britanskih oblasti, ki so bile z operacijo »Clowder« vpletene v koroško zadevo, kakor tudi britanskih političnih oblasti v Italiji, ki so budno spremljale in beležile te operacije. Čeprav so natančno analizirale dogodke v Jugoslaviji in na Balkanu, so vendar dotlej gledale nanje zgolj kot na ene od poskusnih vaj v tajnem vojskovanju v zasedeni Evropi.

5. oktobra je predstavnik Foreign Office-a (Britansko zunanje ministrstvo) v Bariju, zadolžen za poročanje stalnemu ministru pri Glavnem štabu zavezniških sil gospodu Macmillan-u o delu zračnih sil na Balkanu in Balkan Air Force in o delu Macleanove misije, poročal takole:¹³ »SOE že nekaj mesecev vzdržuje misijo v Jugoslaviji in Sloveniji z namenom, da bi vzpostavila stike z možnimi odpornišskimi elementi v Avstriji. — Vojni minister v slovenski partizanski vladi general Luka¹⁴ je prejšnji teden obiskal to področje, da bi z britanskimi častniki te misije na kraju samem razpravljal o možnostih prekoračitve Drave. Napravili so načrt, po katerem bi postavili močne partizanske čete severno od reke in prekinili glavne

¹¹ FO 371/44255, op. cit.

¹² Makedonsko vprašanje predstavlja poseben problem, ki s tem ni povezan.

¹³ G. Philip Broad (Telegram iz Barija v Caserto št. 277, FO 371/44264/16049).

¹⁴ Luka je Leskošek, ki je skupaj z Alešem Beblerjem organiziral prvi slovenski upor na Primorskem. Ta dva moža sta bila operativna poveljnika v slovenskem vodstvu. V tem času sta se osredotočila na operacije na Koroško preko Drave in si prizadevala, da bi Britanci še naprej pošiljali oskrbo v to področje.

železniške zveze, ki vodijo iz Slovenije v Avstrijo. Da bi takšno nalogo lahko izvedli, bi potrebovali približno 70 letalskih pošilk, da bi z njimi opremili nove partizanske enote. — Z vojaškega gledišča so prednosti takšnega načrta očitne, vendar gre tudi za pomemben politični vidik. Maršal Tito je v svojem govoru 12. septembra izjavil, da morajo biti po vojni določeni predeli Koroške jugoslovanski. Morda je pa to nenadno navdušenje slovenskih partizanov, da bi razširili svojo vojaško in politično dejavnost severno od Drave, povzročila želja, da bi oborožili slovensko manjšino v Avstriji in da bi ob prenehanju sovražnosti postavili zaveznike pred »fait accompli«. — Bil bi hvaležen za navodila.«

Temu poročilu je sledilo drugo, ki je posredovalo zelo zanimiv in odkrit komentar slovenskega vodstva:¹⁵ »General Luka je pooblastil britanskega častnika, poveljnika misije, naj sporoči njegovo uradno zagotovilo, da partizani severno od Drave ne bodo agitirali za revizijske meje ali kako drugače prejudicirali avstrijski odpor s spornimi vprašanji. On izjavlja, da je Titov govor edina direktiva, ki jo imajo o tem vprašanju, in da naj interpretacija tega vprašanja v praksi in določitev meje počakata do mirovne konference.«

13. oktobra je Foreign Office odgovoril na svarilno sporočilo iz Caserte (preko Barija), datirano s 5. oktobrom.¹⁶ »Politični vidik tega predloga¹⁷ je v določeni meri pomemben. Preden bi pa ravnodušno sprejeli na znanje dejstvo, da so se močne slovenske partizanske sile utrdile severno od Drave, bi želeli zagotovilo, da so vojaške prednosti zelo pomembne. Prav gotovo si ne želimo soočiti se s »fait accompli«... — Pogovori med južnim oddelkom Foreign Office-a in SOE (London) glede teh zapletov dejansko niso bili več aktualni, še preden so se sploh začeli. Toda njihova vsebina je morda zgodovinsko zanimiva, ker povzema SOE zamisel teh operacij, ki so jih bili nedavno opustili. — Sir Orme Sargent... želi sedaj, naj ocenimo slovensko partizansko dejavnost južno od Drave, t. j. v predelu Koroške, ki leži med Dravo in Karavankami. Septembrsko poročilo SOE, ki je priloženo (ni dosegljivo), kaže, da se je britanskim častnikom posrečilo organizirati oborožene partizanske enote na tem področju. Vprašanje je, če si to želimo. Kajti soočili se bomo s prav takšno težavo, kot smo se, ko smo dovolili SOE, da organizira partizansko dejavnost severno od Drave. Kar zadeva južni oddelek, bi morali brez pomislekov povedati SOE, da mora prenehati s svojo dejavnostjo, saj se je, kot lahko vidimo, izkazala kaj malo uspešna pri izganjanju Nemcev iz Jugoslavije in pri napadih na njihove komunikacije.«

Uradni zapis oddelka, 16. oktobra 1944: »O tem sem govoril s polkovnikom Thornleyem iz SOE. Stanje je naslednje: nemški odsek SOE ima nalogo, da organizira in opremlja slovenske partizane v predelu Koroške med reko Dravo in Karavankami. Brez materialne pomoči s strani SOE bi bili partizani nedvomno prej ali slej prisiljeni umakniti se. Po drugi strani pa je pri prodiranju v Avstrijo SOE odvisna od dobre volje in pomoči slovenskih partizanov. V tem je prava vrednost njenih zvez s partizani. Če Britanci zapravijo njihovo dobro voljo, bodo nedvomno prisiljeni umakniti svoje častnike z južne Koroške in tako bo zanje ta pot v Avstrijo zaprta. Seveda bi se dalo razpravljati o tem, da je delo SOE z Avstrijo na tem področju razmeroma malo vredno. Jaz dvomim, da bi mogli SOE pripraviti do tega, da bi sprejela to mnenje, saj tudi sam nisem prepričan, da je res

¹⁵ Bari v Caserto št. 299, 10. oktober 1944.

¹⁶ FO v Caserto, 13. oktober 1944 (FO 371/44265/R/16968).

¹⁷ 70 zavezniških padalskih pošilk slovenski četrti coni.

tako. To je edini neposredni stik z Avstrijo, ki ga imamo. Dalje, verjetno je, da bodo partizani, če nameravajo napredovati v to področje, to storili ob zlomu Avstrije. Zato ni tako zelo pomembno, če se sedaj nahajajo na področjih reke Drave ali ne. To pa ne velja v enaki meri za primer prodora severno od Drave, ki bi ga bilo, po mojem mnenju mnogo težje obravnavati, če bi se izkazalo, da hočejo partizani tam ostati.¹⁸

Pravzaprav je ironija, da se je vprašanje Koroške nenadoma vrnilo v angleško-jugoslovanske odnose. Javni proglas slovenskih zahtev je česovno sovpadel z neuspehom, da bi partizani postavili zaveznike pred gverilski »fait accompli«¹⁹ onkraj avstrijske meje. Taki tajni izpadi so bili odvisni od obstoja vsaj majhnih »osvobojenih«²⁰ področij, kar pa je bilo spet odvisno od obstoja nekaj lokalnih avstrijskih (za razliko od slovenskih koroških) odporiških elementov. Teh pa ni bilo.

Slovensko poveljstvo se je zato znašlo v dilemi, ki bo pozneje zavzemala vse večje in vznemirljivejše razsežnosti.

Zasedbo omenjenih predelov slovenske Koroške — preden bi vprašanje postalo predmet mednarodnega pomena in razprave — bi bilo mogoče izvesti le z veliko vojaško operacijo v rednem stilu. (Bilo bi dragoceno, če bi imeli kakšne zapise pogovorov v slovenskem glavnem štabu o tem odločilnem mesecu oktobru 1944).

Če bi se lotili takšne zgodnje operacije s slovenskimi sredstvi, bi morali Anglo-Američani močno povečati letalske pošiljke orožja in opreme.

Ameriški častnik (polkovnik Lindsay), ki je predstavljal Macleanovo misijo pri štabu slovenske četrte cone (štajerska), ki je nadzirala operacije na Koroškem, je hitro ocenil novi položaj. Poročal je Macleanu, da je »po Titovem govoru 12. septembra, v katerem je on določil nekatere specifične zahteve narodnoosvobodilnega gibanja za poveljstvo jugoslovanskih meja, partizanska organizacija v Sloveniji pričela lokalno kampanjo, s katero zahteva vrnitev slovenske Koroške Slovincem... Na štajerskem partizani sedaj novačijo po štiri do pettisoč novincev na mesec. Zaradi pomanjkanja orožja se le malo teh novincev lahko vključi v enote četrte cone, zato jih večinoma pošiljajo proti jugu... v področje operacij VII. korpusa... Verjetno jih nameravajo oborožiti z nemškim orožjem v primeru kapitulacije nemške vojske in jih potem uporabiti za zasedbo ozemlja na Koroškem (štajerskem) onkraj jugoslovanske meje, ki ga zahtevajo partizani... Ugotovljeno je, da so bili obveščevalni podatki o sovražnikovi moči, ki jih je posredovalo partizansko poveljstvo, običajno pretirani. Menim, da je bila ta težnja k pretiravanju morda včasih premišljena, da bi partizani pri misiji upravičili svoje zahteve po letalski pomoči ali po dodatni oskrbi. Poskusom misije, da bi namestili svoje predstavnike pri raznih operativnih enotah, da bi preverjali obveščevalna poročila o sovražnikih, so partizani nedavno ugovarjali in tudi niso dovolili članom misije, da bi odhajali iz njihovega štaba. Tako ravnanje so poskušali opravičiti, češ da morajo zavezniškemu osebju zagotoviti varnost. Odnosi misije s partizani so bili včasih težavni... Praviijo, da so pri takem ravnanju vedno po sredi komisariji, kar smo lahko pričakovali. Mnenje majorja Lindsay-a je, da so zavzeli tako sprevrženo stališče, da bi misiji poka zali, da zavezniki niso nadzorna sila v deželi.«¹⁹

Medtem je slovensko poveljstvo temeljito spremenilo svojo taktiko in strategijo v zvezi z Avstrijo. Pričeli so načrtovati močno vsesplošno invazijo

¹⁸ FO 371/44265. Beležke južnega oddelka.

¹⁹ Broad (Bari) Macmillanu (Caserta), 21. oktober 1944 (FO/44266).

z oporiščem v svoji četrti coni (štajerska) in pričakovali, da bodo Britanci za takšno končno operacijo povečali svojo pomoč zaledju.

Britanski in ameriški častniki, ki so delali v Sloveniji (»Clowder« — »Flotsam« (pri slovenskem glavnem štabu), ISLD (Interservice Liaison Department), OSS (Office of Strategic Services) in drugi, so prišli do podobnih pogledov. Prvotna taktika, da bi prodrli v Avstrijo, je izpodletela, tako jugoslovanska kot britanska. Pokazalo se je, da ni bilo nobenega sledu o kakršnemkoli avstrijskem odporu, na osnovi katerega bi lahko pokrenili bodisi kakšno akcijo proti tamkajšnjim nemškim garnizijam ali pa obveščevalne operacije za v prihodnje.

Medtem ko so Slovenci pričakovali, da bo prišlo do pomembne vojaške operacije, ki bi v nekem nedoločenem trenutku bila koordinirana z obema zahodnima zaveznikoma (ali z Rusi), so se Britanci odločili, da odpokličejo svoje misije, določene za operacije v Avstrijo, in jih dajo na razpolago glavnemu štabu zavezniških sil, dokler ne bi britansko cono končno zasedle redne britanske sile.

Poprejšnje sodelovanje med partizanskim poveljstvom in britanskimi (in ameriški) misijami se je odtelej nenadoma močno poslabšalo. Slovenci so z nezaupanjem gledali na obstoj skupin na svojem ozemlju, za katere so menili, da so pretirano številne in da so odvisne od ločenih in nekoordiniranih zavezniških služb z nejasnimi navodili.

Istočasno pa je kazalo, da je slovenski glavni štab pričakoval znatno britansko podporo, da bi razvil svoje enote južno od avstrijske meje in jih uporabil za svoje politične cilje v nasprotju z anglo-ameriško politiko, kar zadeva strukturo neodvisne povojne Avstrije.

Osvoboditev Beograda 20. oktobra je imela močne psihološke posledice na vsem ozemlju, ki je bilo v partizanskih rokah.²⁰ Britanske misije za zvezo so opazile nekatere takojšnje razvoje dogodkov.

1) Trditev, da so komunistične oblasti prevzele notranje nadzorstvo:

Polkovnik Moore se je oktobra vrnil v Slovenijo, da bi ponovno ocenil politično in vojaško vzdušje in da bi dal priporočila glavnemu štabu zavezniških sil (preko svojega poveljnika brigadirja Macleana) glede strateških dogodkov na italijanski fronti. Njegovo poročilo je na splošno v dramatičnem nasprotju tako po tonu kakor po oceni s poročilom, ki ga je bil predložil poleti 1944.²¹ »S padcem Beograda je nastala zelo velika sprememba v narodno osvobodilnem gibanju v Sloveniji. Komunistična partija, katere vpliv je vselej prevladoval v Osvobodilni fronti, je sedaj prevzela popolno nadzorstvo... — Ni razloga, da bi dvomili o sposobnosti partizanov, da bodo dokončno prevzeli oblast in vladali Sloveniji; ko bodo Nemci odšli. Bela garda se bo pa skoraj gotovo borila naprej ob prikriti nemški pomoči.«

2) Slovenske sile so se osredotočile na to, da bi obdržale vojaški položaj na ozemlju pod svojim nadzorstvom. Skupna borba ob britanski pomoči proti nemškim okupacijskim garnizijam in komunikacijskim zvezam je prenehala.

Moore je ugotovil, da je Glavni štab Slovenije zlasti nekomunikativen...²² v pogledu bodočih operacij. Slovenci so izgubili zanimanje za borbo proti Nemcem kot takim in hranijo svoje sile za: zavzetje Ljubljane, za-

²⁰ V tej razpravi so ti vtisi omejeni na Slovenijo.

²¹ FO 371/48811 R 5717/6/92 datirano s 14. februarjem 1945. Moore je bil v Sloveniji od 16. oktobra 1944 do 3. februarja 1945.

²² 3. januarja 1945 je Moore brzojavil Macleanovi misiji: »Prosim, obvestite nas, če je očitna ne-pripravljenost, da bi začeli ofenzivo in akcijo proti Nemcem, omejena le na Slovenijo ali pa se ta kaže tudi drugod po Jugoslaviji. Tudi o razvoju političnega vzdušja predvsem na Hrvaškem. Tudi, če se majhna nasprotovanja, ki so jasno vidna pri IX. korpusu in četrti coni, pojavljajo še kje drugje.«

sedbo Trsta in vse severovzhodne Italije vse do Tagliamenta, ki naj bi jim dovolil »fait accompli« na mirovni konferenci; zasedbo Celovca in Beljaka.

Moore je priporočal, naj bi se a) letalske pošiljke Sloveniji omejile na hrano, obleko, vzdrževanje municije, potrebne za obstoječe orožje ter na pomoč prebivalstvu; b) število anglo-ameriških misij naj bi se znižalo na minimum.²³ »Slovenija je prispevala veličasten delež, toda sedaj je prenehala biti koristna za vojne napore, postala je breme.«

Slovinci, avstrijski bataljon in avstrijska osvobodilna fronta

Slovensko vodstvo je opustilo partizanske operacije s svojega na avstrijsko ozemlje in začelo razvijati močno politično dejavnost na lastnih tleh, da bi vplivalo na razvoj dogodkov onstran severne meje.

Na te ukrepe je nedvomno vplival jugoslovanski neuspeh ob plebiscitu leta 1920, da bi zagotovili priključitev slovensko govorečih področij v Avstriji-novi državi, pa tudi strah, da bi se takšno ponižanje ponovilo. Glavna in s čustvi prežeta moč slovenskega partizanskega gibanja je bila v tem, da je izražalo željo po uresničitvi Zedinjene Slovenije, ki bi nastala po priključitvi zgodovinske iredente — Julijske Krajine, Istre in slovenske Koroške k matični Sloveniji po letu 1919.

Zavzeto so se politično in vojaško pripravljali, da bi okrepili slovenske zahteve do Avstrije in tako prehiteli kakršnokoli medzavezniško povojno ureditev. V kolikšni meri so jih pri tem podpirali Rusi, ni jasno, zato bo potrebno to vprašanje še proučevati.

Na slovenskem ozemlju je bil 4. novembra ustanovljen avstrijski bataljon, ki je deloval pod slovenskim poveljstvom. To je potrdila brzojavka, ki so jo poslali 21. decembra iz Barija v London. »Ta avstrijska enota je pod poveljstvom četrte cone jugoslovanske NOV in je odgovorna za operacije v severozahodni Jugoslaviji, na Koroškem in štajerskem.«²⁴

Južni oddelék Foreign Officea je 11. januarja takole komentiral to vest: »V zvezi s predlogom, naj bi SOE spodbujala partizansko dejavnost, je bilo govora o morebitnem političnem zapletu zaradi delovanja jugoslovanske NOV na avstrijskih tleh. Če je v Jugoslaviji dovolj Avstrijcev, da bi lahko tvorili učinkovito borbena enoto, ni prav nič presenetljivo, če se taka brigada (sic) formira v sklopu jugoslovanske NOV.«

Neki drugi zapis pa opozarja, da gre za prikrita teritorialna težnja in vest takole komentira: »Da, zelo je pomembno. Kakor v Italiji bodo morali Britanci razčistiti zmedo tudi na štajerskem in Koroškem. Upam, da bomo preprečili, da bi SOE pomagala (Slovincem); da bi se nastanili v teh dveh pokrajinah.«²⁵

Ta čuden komentar kaže na nenavadne odnose med Foreign Officeom in SOE. Prvotne operacije »Clowder« so nedvomno tudi pomagale Slovincem na Koroškem, toda z njimi so prenehali že v pozni jeseni 1944. leta.

Britanski častnik pri slovenskem glavnem štabu (major Pears) je pozneje poročal, da je ta bataljon prvotno štel okrog 120 moč, v bojih pa se je njihovo število zmanjšalo na približno 60. Vse kaže, da ga niso okrepili, govorice o ustanovitvi novega bataljona pa niso potrjene.²⁶ Nadaljnje novice (manjše število avstrijskih in nemških dezertarjev) so porazdelili po

²³ Ta priporočila je podprl glavni štab zavezniških sil.

²⁴ FO 371/48808, brzojavka iz Barija št. 234 (Deakin), 21. decembra 1944.

²⁵ FO 371/48808.

²⁶ Objavljeno v beograjskem tisku in ponatisnjeno v Sloveniji (brzjovka »Flotsam«, 23. marca 1945, WO 202/246).

slovenskih enotah. »Očitno je partizanska politika taka, da na veliko pišejo in govorijo o tem bataljonu, hkrati pa dobro pazijo na njegov obseg in sestav.«²⁷

Ustanovitev tega avstrijskega bataljona do neke mere dokazuje, da so obstajale vezi med slovenskim poveljstvom in nekimi preostanki avstrijske komunistične organizacije. O obstoju avstrijske osvobodilne fronte je javnost izvedela v začetku 1944. leta, radijske oddaje Svobodne Jugoslavije pa so objavile, da je ta organizacija v stiku z jugoslovansko NOV. O teh stikih Britanci niso dosti vedeli, ugibali pa so, če ni v ruskem interesu, da spodbujajo slovensko zanimanje za bodoči politični ustroj Avstrije.

Ob prihodu ruskih čet na slovensko ozemlje — čete so bile na bojnem pohodu od Budimpešte proti Dunaju — so sprožili premišljeno propagandno kampanjo, ki naj bi obvestila javnost, da ima avstrijska osvobodilna fronta zveze po vsej Avstriji in da so v njej vključene vse stranke.

Tako imenovani »Pokrajinski komite za Koroško in Štajersko« je 22. marca 1945 obiskal avstrijski bataljon v slovenski četrti coni in se nato vrnil v Avstrijo. Pred odhodom je ta komite izročil britanski misiji (»Flotsam«) pismo, naslovljeno na britansko vlado, v katerem trdi, da je bila ÖFF (Österreichische Freiheits Front) ustanovljena že 1938. leta in da jo sestavljajo domoljubi vseh strank. Ta dopis je prispel v Foreign Office v aprilu.²⁸

Major Pears je poročal: »Generalu Kvedru sem zastavil uradno vprašanje vojaške misije, kakšne odporne sile predstavlja ta komite.« Na to vprašanje, kot kaže, ni dobil odgovora. Pears je tudi omenil, da ima neki avstrijski častnik, ki dela za sovjetsko misijo pri slovenskem glavnem štabu v Črnomlju, radiotelegrafsko zvezo z neko postajo v Avstriji.²⁹

Tedaj številna ruska vojaška misija v Sloveniji je imela najbrž podobne direktive kot britanska, t.j. zbiranje obveščevalnih podatkov o sovražniku in sodelovanje s Slovenci pri napadih na železniške prometne zveze. Ruski višji častniki so svojim britanskim kolegom posredovali »zelo stvarne poglede na partizansko vojaško zmogljivost in na pomanjkljivosti« (Poročilo podpolkovnika Moora, 1. februarja 1945), na podlagi katerih je možno sklepati, da Rusi niso računali na učinkovito vojaško pomoč jugoslovanske NOV pri svojih operacijah na avstrijsko ozemlje in v Srednjo Evropo. Njihova analiza zmogljivosti jugoslovanske NOV, o kateri so od časa do časa previdno razpravljali, se je, kot kaže, ujemala z analizo njihovih britanskih kolegov.

Polkovnik Moore je napisal v svojem poročilu: »Rusi niso poslali nobene pomoči že od začetka decembra. Morda je temu krivo vreme. Zaradi resnih zaprek (nemške čistke) v četrti coni pa ni verjetno, da bi lahko partizani s silo zavzeli Celovec in Beljak brez ruske pomoči ali da bi prepričali nemško prebivalstvo na tem ozemlju, da bi sprejelo njihovo oblast. Poročajo o velikem povečanju Avstrijcem namenjene partizanske propagande in o ustanovitvi avstrijskega bataljona.«³⁰

Temu avstrijskemu bataljonu je dejansko poveljeval prekaljeni kamunist in tesen sodelavec Tita in Kardelja iz časov Kominterne Franz Honner, ki je prispel na partizansko ozemlje proti koncu 1944. leta. Britanci so to zvedeli od Bruna Kreiskega. Ta je bil tedaj v izgnanstvu v Stockholmu, kjer je povedal nekemu britanskemu uradniku, da je bil 18 mesecev zaprt sku-

²⁷ WO 202/297 A poročilo »Flotsam« (major W. S. Pears) 15. marca 1945.

²⁸ Elizabeth Barker, Austria, 1945, str. 125.

²⁹ WO 202/297 A.

³⁰ ibid. (WO 202/276).

paj s Honnerjem. Zelo ga je cenil in želel je vzpostaviti zvezo z njim.³¹ Kreisky je bržkone imel v mislih osnovanje jedra začasne avstrijske uprave na jugoslovanskih tleh, ki bi si mogla zagotoviti vsaj začasno priznanje tako zahodnih zaveznikov kakor tudi Rusov. Honner je očitno imel neposredno tiho podporo Moskve ter tesne stike z jugoslovanskim vodstvom. Če ni šlo le za prizadevanja, da bi dali avstrijski vsestrankarski fronti videz dejanskega obstoja v zgodnjem in kritičnem obdobju, bi utegnili imeti od Rusov podpirani komunistični »osvobodilni komiteji« nalogo priti v Avstrijo neposredno za sovjetsko armado, še preden bi formalno začel veljati conski sporazum o tristranski vojaški zasedbi, in predvsem vzpostaviti slovensko upravo v spornih mejnih predelih.

Britanski veleposlanik v Beogradu je poročal: »Po neuspehih (slovenskih) vojaških poskusih, da bi prodrli preko Drave na Štajersko in Koroško, so okrepili svojo politično propagando in podtalne vezi z avstrijsko komunistično partijo. Ustanovitev avstrijskega bataljona v okviru partizanske vojske spada tudi v ta program. — Glede avstrijske meje pričakujem navodila...«³²

Obstoj ÖFF na slovenskem ozemlju kot politične različice te vojaške (in komunistične) formacije s posebnimi lastnimi zvezami v Avstrijo daje misliti, da so resnično obstajali načrti za prav takšno tajno organizacijo.

Neki memorandum britanskega veleposlaništva v Beogradu vsebuje povzetek analize ÖFF glede na sporno vprašanje bodoče avstrijske meje.³³ »Ta organizacija je očitno jedro avstrijskega odporiškega gibanja in predstavlja vse avstrijske demokratične elemente, ki imajo za cilj osvoboditev te dežele. Ni pa mogoče jasno opredeliti, v kolikšni meri nadzira delo ÖFF slovenska osvobodilna fronta, niti kakšni so v podrobnosti odnosi med slovensko komunistično partijo in avstrijskimi komunisti z ÖFF. — Nekatera poročila nakazujejo, da so člani ÖFF povečini koroški Slovenci, da pa imajo vodilno vlogo v njej komunisti pod neposrednim nadzorstvom komunistične partije Slovenije. — Čeprav je le malo otipljivih dokazov, se dozdeva, da ima ÖFF le šibke zveze z odporiškim gibanjem v sami Avstriji. — Po vsej verjetnosti bo bodoča vloga ÖFF postaviti osvobodilne komiteje na Koroškem v trenutku splošnega razsula in organizirati plebiscit v prid priključitve k Sloveniji, še preden bi imeli veliki zavezniki čas posredovati. Pri tem bo odločilnega pomena, kakšno stališče bodo zavzeli Rusi in uprava na Dunaju, ki jo bodo oni nadzorovali.«

Iskanje rešitve

Do zmanjšanja neposredne britanske udeležbe v Sloveniji na raven vzdrževanja opreme za obstoječe vojaške sile je prišlo delno tudi zaradi tega, ker so zavezniki povsem opustili načrt, da bi se konec leta (1944)³⁴ izkrcali v Istri z italijanskih oporišč.

Anglo-ameriška strategija naj bi se v bodoče po porazu nemške vojske v Italiji osredotočila na vzpostavitev komunikacij preko Trsta do Dunaja. Feldmaršal Alexander se je odločil, da se bo osebno poskušal sporazumeti s Titom glede te operacije in ga pridobiti za vsesplošno sodelovanje v končnem obdobju vojne.

³¹ Elizabeth Barker, Austria, str. 125 (citat iz FO 371/46593).

³² FO 371/48811 R 6430, Stevensonova depeša št. 32 (Beograd), 29. marca 1945. Foreign Office verjetno ni poslal odgovora, ker so Rusi odklonili skupno izjavo.

³³ FO 371/48826, Deakinov memorandum, op. cit., 28. aprila 1945.

³⁴ Glej mojo razpravo »Transjadranske operacije«.

Nemci so si v kratkem toda vznemirljivem obdobju prizadevali, da bi si utrdili poslednje položaje na ozkem pasu ozemlja, ki so ga še držali v oblasti, to je med italijansko mejo in med razpadajočo fronto na Madžarskem. Zaradi tega so začeli z lokalnimi čistkami na strateško bistveno pomembni četrti con, ki je obvladovala alpske prelaze v Avstrijo. »Videti je, da so Nemci dosegli svoj neposredni namen v severni Sloveniji s tem, da so razpršili partizansko vojsko in zavzeli vsa področja, ki bi jim lahko služila kot varna zimska oporišča. Položaj je za partizane kritičen.«³⁵

3. januarja je Maclean poročal takole:³⁶ »Tito potrjuje, da preživljajo partizani v Sloveniji hude čase. Nemci jih z velikim številom čet poskušajo pregnati s tega ozemlja.« Nemci so si prizadevali, da bi se obdržali na črti Blatno jezero—Zagreb—Senj, ki se nato obrne proti Ljubljani in poteka po gorovju vzporedno z avstrijsko mejo. To linijo bo zelo težko prebiti. Rusko prodiranje se je zaustavilo pri Budimpešti (kot angloameriško, pri Bologni in na jadranski fronti) in oboji, Rusi kot Jugoslovani, so imeli hude izgube v Sremu. Tito je dejal Macleanu, da »upa, da bodo Rusi, kakor hitro bo padla Budimpešta, prodirali v smeri Maribor—Dunaj, kar bi zelo pospešilo dokončno osvoboditev Jugoslavije.«

Nujno je bilo treba upoštevati pretečo nevarnost, da bi Nemci zgradili fronto med anglo-ameriški položaji v severni Italiji in med ruskimi v Podonavju. Pomanjkanje vsakršne strateške koordinacije med velikimi zavezniki je še zamotalo že tako zmedeno prizorišče.

Taka je bila vojaška klima, ko se je Alexander sestal s Titom v Beogradu. Ob tej priložnosti je hotel razpravljati tudi s Tolbuhinom.

Na beograjski konferenci je Alexander kategorično izjavil, da »ne namerava začeti kakšne obsežne vojaške operacije na jugoslovanskem ozemlju.« Vendar je odločno poudaril, da je v skupno korist obeh voditeljev, da se sporazumeta o osnovanju oporišč RAF (Royal Air Force — Kraljevske letalske sile) v severozahodni Jugoslaviji, da bi tako učinkoviteje napadali umikajoče se Nemce.

Na tem sestanku³⁷ (21. februarja 1945) je »Tito pojasnil, da upa, da bo lahko dal zaveznikom na razpolago vojsko 200.000 mož, ki bi se borila zunaj jugoslovanskih meja. Menil je, da bi to bilo najbolj koristno v avstrijskih gorah, kjer naj bi si po njegovi sodbi Nemci utrdili položaje. Predlagal je tudi, naj bi mu dovolili zasesti del Avstrije po porazu Nemčije.« Tito je potem izjavil, da bo potreboval 100.000 kompletov obleke in 10.000 kamionov za tako vojaško silo. Bil je že zaprosil Američane za to opremo, toda odgovorili so mu, da se mora v tej zadevi obrniti na Alexandra. Le-ta ni komentiral predloga glede Avstrije, rekel pa je, da bi bilo mogoče dobiti nekaj bencina, hrane in obleke, kamionov pa da primanjkuje tudi njegovi vojski. Svojemu štabu bo naročil, naj prouči Titovo prošnjo. Alexander je vprašal Tita, kakšno opremo je dobil od Rusov in dobil odgovor, da »do sedaj hrano, municijo, topove in 800 kamionov.«

Med pogovori s Titom je Alexander očitno menil, da ni njegova stvar, da bi komentiral Titov predlog glede sodelovanja pri kakršnihkoli zavezniških operacijah v Avstriji. Njegovo vprašanje o ruski pomoči pa je bilo rahlo ironično, saj je hotel reči, da bi bilo samo po sebi, umevno, da bi bili Jugoslovani le pomožne ruske čete, če bi prišli v Avstrijo. Alexander predloga ni vzel resno, niti mu ni pripisoval nobene praktične vrednosti.

³⁵ ibid. Brzojavka iz Barija št. 8 nešifrirana, 17. januarja 1945.

³⁶ FO 371/48808, Macmisova brzjojavka št. 9, 3. januarja 1945.

³⁷ CAB/80/93.

L. Alexander je 1. marca kosil v Caserti s predstavnikom Foreign Officea H. W. Mackom, ki je bil določen za delo v britanski sekciji bodoče kontrolne komisije za Avstrijo. Ta je v osebnem pismu z dne 6. marca poročal Oliverju Harveyu o nekaterih problemih, ki jih je načel Alexander, pojavili pa so se na njegovih sestankih s Titom in Tolbuhinom.³⁸

»Maršal Tito je izjavil, da bi rad sodeloval pri zasedbi Avstrije in da je pripravljen dati feldmaršalu na razpolago in pod njegovo poveljstvo 200.000 vojakov. Maršal Tito je še pripomnil, da nima nikakršnih aspiracij do Avstrije, da pa zahteva pas ozemlja na jugu (očitno je imel v mislih celovško področje), ki po pravici pripada Jugoslaviji. Feldmaršal Alexander v pogovoru s Titom ni komentiral teh pripomb. Na moje vprašanje je odvrnil, da o tem ni poročal v London, da pa nima nič proti, če o tem obvestim Foreign Office.

Feldmaršal Alexander je rekel, da je bil njegov pogovor s Titom zelo uspešen. Tito da je odločen mož, s katerim bi se dalo sodelovati, vendar vzbuja povsem določen vtis, da je njegov gospodar Moskva in da se ravna po njenih navodilih.

Medtem ko je bil feldmaršal Alexander v Beogradu, je obiskal tamkajšnjega ruskega generala in izrazil željo, da bi rad obiskal Tolbuhina. Ruski general je odvrnil, da bo moral o tem poročati v Moskvo, nakar mu je feldmaršal dejal, da ne bo mogel dolgo čakati. Posledica tega je bila, da je prišel ugoden odgovor že v 24 urah. Do obiska je prišlo nedaleč od Budimpešte.

Feldmaršal se ni pogovarjal o Avstriji niti o kakšni drugi specifični zadevi. Maršalu Tolbuhinu je dejal, da meni, da je skrajni čas, da navežeta osebne stike in prijateljske odnose... Feldmaršal Alexander je opazil, da maršal presenetljivo malo ve o tem, kaj se dogaja zunaj neposrednega prizorišča njegovih vojaških operacij, pri katerih je sedaj seveda v defenzivi. Feldmaršal Alexander ga je izčrpno seznanil z dogajanjem na zahodni fronti. Tolbuhinu je bilo to povsem novo. Vse kaže, da Moskva ne daje sovjetskim vojaškim poveljnikom na fronti nikakršnih splošnih informacij o vojaškem položaju v celoti.

Potem ko so v Foreign Officeu dobili zapisnike beograjskih sestankov, so verjetno razpravljali o implikacijah Titovega predloga, da bi dal na razpolago vojsko 200.000 mož, ki bi se borila v Avstriji, in v tej zvezi tudi o sklepu, da pošljejo dodatno vojaško pomoč Titu. Glede slednje Foreign Office ni načel politične plati te zadeve, ker je, kot kaže, čakal na Alexandrovo odločitev o tem.

Neki uradni zapis³⁹ (nepodpisan) z dne 12. marca navaja predlog, da bi bilo koristno preučiti Titovo ponudbo, medtem ko čakajo na Alexandrovo odločitev. »Mislim, da feldmaršal Alexander tej ponudbi najbrž ne pripisuje posebnega vojaškega pomena. Verjetno mu bomo sporočili, da imamo močne politične pomisleke proti sprejemu te ponudbe. Najbrž bomo imeli že dovolj neprilik z jugoslovanskimi silami v Julijski krajini ter z iregularnimi slovenskimi formacijami v celovškem področju, zato ni treba, da bi si nakopali še dodatne težave s tem, da bi pomagali 100.000 vojakom redne jugoslovanske vojske priti v avstrijske gore.« — Tudi iz političnih razlogov lahko nasprotujemo načelu, da bi uporabili jugoslovansko vojsko za reševanje avstrijskih zadev. Glede zasedbe Avstrije po porazu Nemčije je bil, kakor mi je znano, na pobudo sovjetske vlade dosežen splošni sporazum,

³⁸ FO 371/48810. Harvey je bil vršilec dolžnosti pomočnika državnega sekretarja v Foreign Officeu.

³⁹ FO 371/48811, R 5477 (Napisal ga je verjetno Mr./Sir John/ Addis, 12. marca 1945.

da ne bomo povabili nobene od manjših zavezniških držav k sodelovanju s tremi velesilami pri zasedbi Avstrije; Titova zahteva v tej zvezi bo zato zlahka zavrnjena.«

»Nikakor ne želimo, da bi Jugoslovani zasedli kakšen del Avstrije, potem ko se bo le-ta predala. Vprašanje, ali naj jim pomagamo pri oskrbi vojske, da bi se borila proti Nemcem v avstrijskih gorah, pa je bolj zapleteno. Vsekakor bi se pozneje znašli v neprijetnem položaju, če bi imeli mnogo Jugoslovancev po vsej Avstriji. Težko bi jih spravili ven in nedvomno bi bili ovira avstrijski osvoboditvi. Razen tega bi širili ruski in komunistični vpliv, kamorkoli bi prišli. — Po drugi strani pa, če si bodo Nemci res poskušali utrditi poslednje obrambne položaje v avstrijskih in bavarskih planinah, bi bilo najbolje, da jim postavimo nasproti čim večjo vojsko. In če nam maršal Tito pri tem lahko učinkovito pomaga, potem govori veliko razlogov za to, da mu damo vso možno pomoč. — Moje mnenje je, da bi moral biti naš glavni cilj čimprej dobiti vojno. In če maršal Tito resnično lahko prispeva k temu cilju, potem bi se mu splačalo pomagati in tvegati ne glede na nevšečnosti, ki bodo verjetno sledile.«⁴⁰

Vse kaže, da sta bila po februarских razgovorih feldmaršal Alexander in Tito mnenja, da bi lahko dosegla zadovoljiv vojaški sporazum glede uporabe Trsta in prometnih zvez do Dunaja, če bi o tem sama odločala.

Vprašanje Avstrije in jugoslovanskih namer na Koroškem je spadalo v skupno pristojnost zavezniških vlad. Titova ponudba Britancem, da bi z vojsko 200.000 mož prispeval k zlomu poslednjih nemških položajev na avstrijski alpski meji, ni bila ponudba za neposredno sodelovanje pri skupni angleško-jugoslovanski vojaški operaciji. (Verjetno bi jo bili upoštevali, če bi bila povezana s sporazumom, ki bi ga dosegli s Titom glede izkrcanja anglo-ameriških čet z ene na drugo obalo Jadrana.)

Tito je dejansko prosil za opremo za jugoslovansko vojsko v severni Jugoslaviji, da bi napredovala na Koroško samostojno ali pa skupaj z rusko in bolgarsko vojsko. Ko je Alexander po beograjskih pogovorih poročal v London, ni omenil Titovega predloga glede Avstrije. To so v Foreign Officeu opazili. V času, ko so menili, da je obseg dejanskega jugoslovanskega vojaškega prispevka — ob podpori britanskega letalstva in komandosov — bistvenega pomena za uničevanje nemških armad, še preden bi dosegle italijansko in avstrijsko mejo z Jugoslavijo, se je pokazala neskladnost med vojaškim in političnim pristopom k vprašanju, ali naj zavezniki še nadalje oskrbujejo jugoslovansko narodnoosvobodilno vojsko.

Alexander je 29. marca sporočil vojnemu ministrstvu listo Titovih zahtev po topovih, tankih in hrani »za operacije na sektorju Gospić—Bihać, ki naj bi se začele 20. marca.«⁴¹ Južni oddelek je to sporočilo osupnilo, ker ni omenjalo »drugih Titovih zahtev po oskrbi jugoslovanske vojske za invazijo in zasedbo Avstrije.«⁴²

Vojno ministrstvo je Alexandra prosilo, naj zadevo pojasni. Alexander je 2. aprila z obratno pošto sporočil naslednje: »Edine operacije, o katerih sem razpravljal s Titom, so bile: 1) morebitno zavezniško zavzetje Malega Lošinja; 2) sodelovanje maršala Tita pri izgonu nemških sil iz Jugoslavije, za kar je zahteval mojo pomoč v obliki letalske podpore in živeža za četrto jugoslovansko armado.«⁴³

⁴⁰ Ibid. Beležka z dne 14. marca; podpisan J. Troutbeck.

⁴¹ FO 371/48811, R. 6178.

⁴² Ibid., 2. aprila 1945.

⁴³ Ibid.

Alexander je 10. aprila brzojavil, da Tito nujno zahteva dnevne obroke živeža »za svojih 60.000 vojakov, ki so v ofenzivi vzdolž jadranske obale.« Po beograjskih razgovorih jim je poslal že 1.000.000 dnevni obrokov hrane. — Zaradi vzdrževanja potrebnih zalog hrane v Italiji, in »zaradi zelo velikih obveznosti, ki jih imam«, ni bilo mogoče poslati še nadaljnje oskrbe.

»Gre pa še za drugo plat te zadeve. Delež Jugoslovanov je zelo koristen in njihove operacije na balkanski fronti povzročajo veliko skrbi vrhovnemu (nemškemu) poveljniku za jugozahod zaradi položaja v njegovem zaledju na zgornjem Jadranu. Nedavni premiki nemških čet na to področje bistveno pomagajo mojemu boju v Italiji. Razen tega pa, če se bom moral pogajati s Titom glede Julijske krajine, bom lažje dobil, kar bom želel, od hvaležnega Tita (»Tega pa ni« — s črnilom napisana Ednova opazka na robu), ki bo imel do mene obveznosti zaradi pomoči, ki sem mu jo dal.«⁴⁴ — Avstrija ni bila omenjena.

Britanski štabni načelniki so odgovorili: »Glede na politični značaj tega vprašanja, se bodo o rešitvi problema Julijske krajine pogajali na ravni vlade, vi pa boste morali zato le izvrševati njene odločitve. Foreign Office si zaradi političnih razlogov ne bo prizadeval, da se te pošiljke oskrbe dajo na voljo Titu.«

Dvomili so, če so »Titovi napor, da bi pomagal vaši bitki« dovolj pomembni, da bi mu lahko upravičeno povečali pomoč. »Neradi sprejemamo to dodatno obveznost. Če pa se vam iz operativnih razlogov zdi vsekakor potrebno, lahko ugodite tej posebni prošnji, vendar bi morali Titu pojasniti, da je to zadnjič.«

Alexander je 30. aprila sporočil: »Hvala za vaš nasvet... Tita sem obvestil, da mu na žalost ne morem priskrbeti dodatne pomoči.«⁴⁵

To pričevanje, ki dokazuje, da Alexander namenoma ni reagiral na Titov predlog, da bi mogli uporabiti jugoslovanske čete v borbi proti Nemcem v Avstriji, je treba neposredno povezati: 1) s pomanjkanjem vsakršnega strateškega posvetovanja med anglo-ameriškimi in ruskimi poveljstvi na najvišji ravni v zvezi s končnimi vojaškimi operacijami na zahodni in vzhodni fronti in 2) z »nerešenim vprašanjem« tristranske zasedbe Avstrije.

Kar zadeva (1), je prišlo le do kratke izmenjave mnenj med britanskimi in ruskimi voditelji na moskovski konferenci oktobra 1944. leta. Med moskovsko konferenco je na vojaškem sestanku 16. oktobra Stalin izjavil, da »Rusi ne nameravajo v Jugoslaviji prodirati na zahod dlje od Beograda. Rajši bi si segli v roke z vojniki generala Alexandra v Avstriji.« Churchill je odvrnil, da »se s tem strinja. Rusi bodo kmalu v Budimpešti, ne more pa reči, kdaj bo general Alexander prispel na Dunaj, čeprav bo prodiral, kakor hitro bo mogel.«⁴⁶

Alexander se je dobro zavedal, da bodo Rusi prispeli do Dunaja mnogo prej kot pa njegove čete. (Mesto so zasedli 13. aprila.) Rusko poveljstvo se je očitno osredotočilo prav na ta cilj, a ne le iz vojaških razlogov. Stalin je pokazal svoj značilni smisel za humor, ko je februarja na Jalti predlagal Churchill, naj bi nekaj britanskih divizij iz Italije premestili v Jugoslavijo in na Madžarsko.⁴⁷

Alexander naj bi se pri svoji vojaški akciji omejil le na organiziranje anglo-ameriškega napredovanja iz severovzhodne Italije v Avstrijo — in to

⁴⁴ Tel. FX 58101, 10. aprila 1945.

⁴⁵ FO 371/48811, 30. aprila 1945.

⁴⁶ PREM 3/434/3.

⁴⁷ Citirala Elizabeth Barker, op. cit., str. 149.

s Titovim sodelovanjem ali brez. Vendar naj bi mu le v skrajnem primeru zagrozil z orožjem.

Z razvojem dogodkov v Avstriji in z nadaljnjimi zapletlaji v tej zvezi se bo treba soočiti, ko pride čas za to.

Kar zadeva (2), so se Rusi na diplomatski ravni očitno upirali, da bi pristali na kakšen delovni dogovor v primeru zavezniške zasedbe Avstrije, kaj šele na začasen sporazum o bodoči ureditvi dežele.

Položaj je bil naslednji:

a) Moskovska deklaracija glede Avstrije (19. oktober 1943) je sprejela načelo neodvisne države brez kakršnihkoli pripomb o bodočih mejah.

b) Sovjetski predstavniki so dosledno oteževali razprave o bodočih mejah in o izvajanju sporazumno sprejetega načela o delitvi na ameriško, britansko in rusko okupacijsko čono. Rusi so bili trdno odločeni, da zasedejo Avstrijo brez vsakršnih poprejšnjih pomembnejših obveznosti do Anglo-američanov. Skrbno in objektivno bo treba še preučiti, ali je bil resnični motiv za njihovo ravnanje osnovati strateško oporišče zoper anglo-ameriško prodiranje v Srednjo Evropo in razbiti veliko koalicijo ob končnem razsulu Reicha.

c) V Jalti so Britanci v zvezi z Avstrijo predložili memorandum in predlagali, naj bi obvestili Tita, da bodo velesile vztrajale pri spoštovanju avstrijskih meja iz leta 1937. To naj bi preprečilo sleherno takojšnjo in enostransko jugoslovansko zasedbo spornih področij na Koroškem.

Britanski predlog je podal Eden 10. februarja leta 1945. »Če bodo sprejeti britanski predlogi glede okupacijskih con v Avstriji, bo spadala jugoslovansko-avstrijska meja po vsej dolžini pod britansko pristojnost. To bi nas utegnilo zaplesti v težave z Jugoslavijo, kajti čeprav jugoslovanska vlada doslej še ni zaprosila za nobeno spremembo štajerskega dela te meje, je že predložila zahteve po Celovcu in tistih delih Koroške, ki jih niso uspeli dobiti ob plebiscitu leta 1919. Morda bo potrebna akcija, da bi se uprli jugoslovanskim prizadevanjem po uveljavljanju teh zahtev in da bi prisilili k umiku jugoslovanske partizane, ki bi utegnili v teku operacij prodreti daleč na Koroško in vzpostaviti nadzorstvo nad njo. Za vlado Njegovega Veličanstva ne bi bilo priporočljivo, da bi sama prevzela odgovornost za tako akcijo. Po naših izkušnjah v Grčiji ne bi smeli dopustiti, da bi se britanske čete zapletle v oborožen spopad z zavezniškimi partizani. Zato upamo, da se bodo tri velesile sporazumele ohraniti avstrijsko-jugoslovanske meje iz l. 1937 vse do končne teritorialne ureditve in o skupnih ukrepih, ki bi zagotovili, da bo Jugoslavija to mejo obdržala in spoštovala.

Zato predlagamo, da bi se na sedanji konferenci sporazumeli:

a) da se do končnega mirovnega sporazuma obnovi avstrijsko-jugoslovanska meja iz leta 1937;

b) da je nedotakljivost te meje v skupnem interesu treh velesil in da bosta ZSSR in ZDA podprli vsako akcijo, ki se bo zdela vladi Njegovega Veličanstva primerna, da se ohrani nedotakljivost te meje;

c) da tri velesile skupno obvestijo jugoslovansko vlado o odločitvah navedenih pod a) in b) in zahtevajo, da se jugoslovanska vlada obveže, da bo to mejo ohranila.⁴⁸

Ameriška in sovjetska delegacija sta privolili, da bosta proučili ta dokument »in da bosta kasneje sporočili svoje poglede.« Amerikanci so soglašali, Sovjeti pa sploh niso odgovorili.

⁴⁸ Foreign Relations of the United States. The Conferences of Malta and Jalta, str. 887.

Eden je 8. marca poslal britanskemu veleposlaniku v Moskvi kopijo te note in dodal: »Prosim pozvedite, če se g. Molotov strinja z mojimi predlogi in če je voljan, da nemudoma pošljemo skupno obvestilo jugoslovanski vladi.«⁴⁹ Kaže, da na to ni bilo nobenega odziva.

Rusi so po svojih kanalih najbrž sporočili Titu, da niso dali svojega soglasja v zvezi s temi zahtevami. Tako se tudi britanska vlada ni čutila upravičeno, da bi po jaltskih pogovorih dala Titu enostransko izjavo. Toda uradno britansko stališče je bilo jasno: z vsemi ureditvami meja je treba počakati do mirovne konference; do tedaj pa bodo imeli za avstrijske meje tiste iz leta 1937.

Čudno je, da v Foreign Office-u, kot kaže, niso izdelali nobene študije o jugoslovanskih zahtevah na Koroškem in da tudi Tito ni posredoval britanski ali ameriški vladi nobene izjave, v kateri bi obrazložil svoje zahteve. Edini raziskovalni memorandum, ki je prišel na svetlo, je bil napisan februarja 1944.⁵⁰ (Ni jasno, kakšne so bile pobude za njegov osnutek.)⁵¹

Ta memorandum je zanimiv zato, ker le ponavlja britansko stališče iz leta 1920 in izraža zaskrbljenost za bodoči življenjski obstoj avstrijske države, ne upošteva pa nikakršne ponovne proučitve jugoslovanskih interesov, češ da ureditve iz leta 1920 ni potrebno spreminjati. To listino so predložili evropski svetovalni komisiji (8. maja 1944) skupaj s poročilom državnega ministra (gospoda Richarda Lawa), ki pa sploh ne omenja jugoslovanskih zahtev.

Konec na Koroškem

Potem ko so Rusi 13. aprila zasedli Dunaj in vzpostavili nadzorstvo nad vzhodno Avstrijo, zahodni zavezniki v Beogradu pa sploh niso uradno posvarili Jugoslovancev pred vojaško akcijo severno od avstrijske meje, je bilo mogoče pričakovati premik jugoslovanskih čet ob tistem sovjetskem odobranju.

Sekretar slovenske komunistične partije Kidrič je v Črnomlju (slovenski glavni štab) v svojem govoru zahteval Trst, Gorico in Celovec. Dejal je, da je »izpolnitev teh zahtev sedaj zagotovljena z rusko podporo.«⁵²

Britanski veleposlanik v Beogradu je 5. maja brzojavil:⁵³ »Zavezniški častniki pri četrti coni poročajo, da je četrta jugoslovanska divizija (5.000 moč) dobila ukaz, da krene v Avstrijo in zavzame Celovec.«

Ta premik je Alexander pričakoval že od januarja (operacija »Freeborn«). V Italiji se je 2. maja vdala nemška armadna skupina C (Kesselring) in britanskemu petemu korpusu pod poveljstvom 8. armade je pripadla naloga, da zasede britansko cono Avstrije (Štajersko in Koroško; Rusi so prvo dejansko že zasedli), glede katere so se že poprej sporazumeli.

Predhodnice 6. oklepne divizije so prestopile avstrijsko mejo pri Trbižu in prispele v Celovec 7. maja, tri ure preden so vanj prispele sprednje enote jugoslovanske 14. divizije.⁵⁴

Iz Caserte so 9. maja obvestili Foreign Office, da se je osma armada čvrsto nastanila v Celovcu in Beljaku, Jugoslovani pa v »mnogih vaseh onstran avstrijske meje vzdolž reke (Drave) okrog Borovelj.«⁵⁵

⁴⁹ FO 371/48811, FO brzojavka 1129 Moskvi, 8. marca 1945.

⁵⁰ Glej prilogo k tej razpravi.

⁵¹ Verjetno zgodnja poročila »Clowderjeve« misije.

⁵² FO 371/48813 R 8002. Tajno poročilo britanskega častnika na koroški meji.

⁵³ Ibid. R. 7964. Brzojavka št. 594.

⁵⁴ Ta študija ne zajema dogodkov naslednjih dni in političnih vidikov kratke jugoslovanske zasedbe nekaterih predelov v južni Koroški.

⁵⁵ FO 371/48813, R 8128. Za poznejše jugoslovansko utrjevanje na Koroškem glej prilogo k tej razpravi.

Na ta premik jugoslovanskih čet v Avstrijo, ki je sledil konfrontaciji v Trstu, so v Londonu reagirali in se hitro odločili za enostransko ukrepanje.

Sir Orme Sargent je 9. maja poslal ministrskemu predsedniku naslednji dopis: »Rusi niso kljub številnim opominom nikoli odgovorili na predlog, ki smo ga podali na krinski konferenci, da bi bilo potrebno poslati Titu skupno sporočilo v zvezi z avstrijsko mejo iz leta 1937. Zato je jasno, da pri obravnavanju sedanjega vdora jugoslovanskih sil na Koroško ne moremo pričakovati od njih nobene pomoči. Ker je dogovorjeno, da je Koroška v britanski okupacijski coni Avstrije, je neposredno v našem interesu, da zagotovimo umik teh jugoslovanskih sil. Mislim, da bi morali o tem takoj obvestiti Tita, ne da bi čakali na posvetovanje z Amerikanci ali z Rusi.«⁵⁶

Stevensonu so 10. maja poslali v Beograd naslednja navodila:⁵⁷ »Skupna zasedba Avstrije po britanskih, ameriških in ruških silah v okviru njenih meja iz l. 1937 je eden izmed ukrepov, potrebnih za izpolnitev določil moskovske deklaracije z dne 1. novembra 1943, leta o ponovni vzpostavitvi svobodne in neodvisne Avstrije. V britanski okupacijski coni je ozemlje, ki meji na avstrijsko-jugoslovansko mejo iz l. 1937. Britanske čete so vstopile v Avstrijo in sedaj zavzemajo položaje v conah, ki so jih zasedle. Vlada Njegovega Veličanstva je dolžna zahtevati, da se vse jugoslovanske sile, ki so sedaj v Avstriji, nemudoma umaknejo in da jugoslovanska vlada spoštuje mejo iz l. 1937 kot začasno mejo med Avstrijo in Jugoslavijo vse do mirovne pogodbe, ko bodo meje dokončno urejene.«⁵⁸

Stevenson je izročil britansko noto Titu 13. maja. Jugoslovani so odgovorili naslednjega dne, niso pa šli tako daleč, da bi odklonili zahteve za umik teh čet, temveč so zaprosili, naj jim dovolijo ostati tam pod britanskim poveljstvom.«

Stevenson je 17. maja poslal drugo noto, v kateri je to prošnjo odbil. Dva dni pozneje je dobil zagotovilo, da je bil izdan ukaz za umik jugoslovanske vojske iz Avstrije.

Alexander je 24. maja sporočil, da je »jugoslovanska evakuacija ozemlja, ki ga je zasedel V. korpus, sedaj že skoraj končana.«

Kje in v kakšnem številu so bile zbrane jugoslovanske čete 19. maja, ko je Tito dejal Stevensonu, da je izdal ukaz za umik, je opisano v naslednjem zapisu iz urada načelnika štaba v glavnem štabu zavezniških sil, ki je bil sestavljen tistega dne.

Zapis o jugoslovanski vojski v Avstriji⁵⁹

»Zbiranje jugoslovanskih čet na Koroškem se nadaljuje. Zadnje tri dni se v vse večjem številu premikajo od jugoslovanske meje proti severu. Redne formacije prve, tretje in četrte jugoslovanske armade, ki so opravile svojo nalogo, potem ko se je predala nemška vojska armadne skupine E, so se sedaj premaknile dalje, da bi okrepile iregularne partizanske enote, ki so poprej delovale na področju ob jugoslovansko-koroški meji. Vse do področja Celovec—Velikovec—Dravograd so se od 16. maja premaknile še na-

⁵⁶ FO 371/48813. Odgovor ministrskega predsednika in zapis o odločitvi, ki jo je sprejel, še nista odkrita.

⁵⁷ Predsednik Truman je poslal 14. maja Churchillu osebno obvestilo, da se Amerikanci pridružijo tej demarši.

⁵⁸ FO 371/48813, R 8128. FO brzojavka št. 546 v Beograd.

⁵⁹ WO 204/1524. Glavni štab zavezniških sil G2. 19. maj (podpisan general Airey). Vse kaže, da so 18. maja vojaki jugoslovanske tretje armade samo prestopili mejo.

slednje divizije: 5. divizija prve armade ter 12., 16. in 51. divizija tretje armade.

Skupaj z iregularnimi partizanskimi enotami 14. divizije, ki so že na ozemlju med Celovcem in Velikovcem, je s temi divizijami na jugovzhodnem Koroškem že več kot 16.000 jugoslovanskih vojakov.

Glavnina tretje, prve in druge armade, ki šteje skupno 125.000 mož, je sedaj razmeščena vzdolž glavne črte Varaždin—Zagreb—Ljubljana, odkoder lahko pošlje naprej nadaljnje močne sile v Avstrijo. Poročajo, da se tudi dve diviziji četrte armade pomikata iz Ljubljane proti severozahodu v smeri proti Beljaku, tretja divizija pa, ki ima eskadron nemških tankov, je zbrana med Ljubljano in avstrijsko mejo. Dejstvo, da so jugozahodno od Celovca vzpostavili štab predhodnice četrte armade, daje misliti, da nameravajo morda Jugoslovani zbrati na Koroškem še več redne vojske.

Poročali so tudi, da se bolgarske čete na območju Wolfsberg—Dravograd umikajo na Madžarsko in da je maršal Tolbuhin privolil, da bo izročil to področje pod jugoslovansko nadzorstvo. Teh poročil Rusi še niso potrdili, toda če se izkažejo za resnična, bodo Jugoslovani, ki so zbrali močne čete na področju med Varaždinom in Zagrebom, ne le resno ogrožali bok britanskega petega korpusa, ampak utegnejo izkoristiti bolgarski umik za razširitev svojega zasedenega področja še na jugovzhodno Štajersko.

Ton tega dokumenta daje misliti, da je glavni štab zavezniških sil domneval, da se pripravljajo uresničevanje nekakšnega koordiniranega jugoslovanskega načrta za odpor proti britanskim in ameriškim silam hkrati v Julijski Krajini in v Avstriji in to nedvomno z rusko privolitvijo.

Štabni memorandum prejšnjega dne (18. maja), namenjen načelniku generalštaba glavnega štaba zavezniške vojske (generalu Gammellu), posreduje občutek kritične napetosti.⁶⁰

»V primeru, da bi se začele sovražnosti za izgon sil maršala Tita s tržaškega ozemlja in iz južne Avstrije, bo treba upoštevati dejstvo, da ni mogoče ločiti operacij okrog Trsta od operacij v južni Avstriji. — To pomeni, da mora biti peti korpus v Avstriji, še preden se začne operacija v Julijski Krajini, pripravljen začeti ofenzivo v južni Avstriji in da mora na tem ozemlju računati na vse možne dogodke (podčrtal avtor).«

S priporočilom, ki ga omenja Airey v zgornjem memorandumu, da bi Jugoslovanom začasno dodelili del ruske zasedbene cone, bi se verjetno strinjali tudi Britanci.

Neki zapis glavnega štaba zavezniških sil (oddelek G-3) z dne 18. maja govori o tem, da je ob Morganovem obisku Beograda 8. maja Tito izjavil, da je sprožil vprašanje, da bi zavezniki prepustili »del Avstrije Jugoslovanom. ... Dodal je, da se Rusi s tem predlogom strinjajo, od vlade ZDA pa ni dobil nobenega odgovora. ... Na osnovi tega najbrž lahko sklepamo, da so Rusi že privolili, da Jugoslovani zasedejo del Avstrije. Če Tito tega področja ne zahteva z namenom, da bi ga priključil Jugoslaviji, mi ne bi ugovarjali. Najbolj primeren del Avstrije bi bila Gradišćanska, ki so jo, kakor nam je znano, Rusi na vsak način hoteli zasedeti, sedaj pa jo utegnejo prepustiti Jugoslovanom, da jo zasedejo pod njihovim (ruskim) poveljstvom. Gradišćanska leži ob avstrijskih vzhodnih mejah in je dostopna iz Jugoslavije.«⁶¹

Nobeni dokazi niso prišli na dan o tem, da bi bili Rusi sporočili Anglo-Američanom, da so pripravljeni sprejeti tako rešitev.

⁶⁰ WO 204/621. Memorandum za načelnika generalštaba glavnega štaba zavezniških sil, 18. maja 1945.

⁶¹ WO 204/1524.

Titova odločitev (19. maja), da umakne svoje sile iz Avstrije, je verjetno v zvezi z nekim sklepom, ki so mu ga Rusi sporočili, da ne podpirajo splošnega vojaškega spopada.

Zaradi pomanjkanja dokumentarnega gradiva in ker Rusi niso hoteli sporočiti svojih stališč Londonu oz. Washingtonu, ostajajo namere sovjetske vlade v tej krizi nepojasnjene.

Priloga

AVSTRIJSKE MEJE

1) 4434/19436 Studija raziskovalnega oddelka Foreign Officea
U 2331/32/70, 17. februarja 1944

Avstrijsko-jugoslovanska meja ... jugoslovanske zahteve

Jugoslovanski govorniki so zahtevali,⁶² da je treba po tej vojni jugoslovansko mejo premakniti proti severu tako, da bi zajela večino celovške kotline in še pas ozemlja v širini 5—10 milj, ki leži med njo in reko Muro.

Možne rešitve. Najprimerneje je, če obravnavamo mejo v dveh odsekih, to sta karavanski odsek in odsek vzhodno odtod.

Karavanski odsek

Ni verjetno, da bi predlagali spremembo tega odseka v jugoslovansko škodo. Edini problem je usoda celovške kotline. Strateško in ekonomsko te meje sploh ne gre spreminjati. Visoke Karavanke ustvarjajo najboljšo možno strateško mejo in vse gospodarske vezi te kotline vodijo do ozemlja, ki je nedvomno avstrijsko. Jugoslovanskim etničnim zahtevam, ki jih je ovrgel plebiscit 1920. leta, nikakor ni v prid, da se je od tedaj število slovensko govorečega prebivalstva še zmanjšalo.

Vzhodni odsek

Kaže, da ni razloga, da bi dali Jugoslovanom nadaljnje koncesije na tem območju. Zadnja ureditev je bila povsem v prid njihovim etničnim zahtevam. Dejansko obstojajo tri alternative: pustiti mejo, kakršna je; spremeniti jo na odseku Mure rahlo v prid Avstriji, tako da bi jo od rečne struge premaknili na črto, ki bi potekala po nizkem gričevju južno od reke; ali pa dodati tej drugi varianti še dolini Drave in Meže, tako da bi potekala meja vzdolž Pohorja. Glavni razlog, da obdržimo status quo, je v tem, da bi vsaka njegova sprememba zbujala vtis, da je v prid sovražniku in na škodo zaveznika. Meja, ki je bila v veljavi med obema vojnama, je strateško in etnično upravičena, razen morda tam, kjer poteka vzdolž Mure. Maribor je mesto, kjer se govori nemško. Tu se križata tudi avstrijski železniški progi, od katerih pelje ena ob Dravi, druga pa na sever proti Gradcu. Pred 1919. letom je bila večina mariborskega železniškega prometa usmerjena proti severu v Avstrijo. Toda neposredno zaledje Maribora in njegovi viri vina, sadja, lesa in žitaric so v Jugoslaviji. Meja vzdolž Mure je odrezala prebivalce južno od reke od njihovih tržišč v Cmureku in Radgoni. Če bi že bila zaželeno kakšna sprememba, potem bi lahko proučili prestavitve meje ob Muri v smeri proti jugu. Ko bi bili 1920. leta izvedli plebiscit v Mežiški in Dravski dolini, bi se bili ljudje tam morda odločili za Avstrijo. Ker pa sta dolini od tedaj vključeni v Jugoslavijo, se je verjetno njihova naklonenost do Avstrije odtlej zmanjšala, zaradi nedavnega slabega ravnanja Nemcev s Slovenci pa se je še bolj ohladila. Tako kot kaže, ni nobenega pravega razloga, da bi upoštevali kakšne koncesije Avstriji, ki bi prese-gale okvir zgoraj omenjene možnosti. Zaradi odnosov, ki vladajo med nemško in slovensko govorečimi prebivalci — povzročilo jih je zatiranje Slovencev v Nemčiji in naseljevanje nemških priseljencev na slovenska področja — bi ne bilo priporočljivo zateči se k plebiscitom kjerkoli vzdolž te meje.

⁶² Ni znano, kakšno poročilo je prispelo v Foreign Office februarja 1944.

2) Beleške Južnega oddelka

a) 2. februarja, 1944: ... Avstrijsko-jugoslovanska meja
Tukaj se moramo odločiti, ali bomo ohranili sedanjo mejo ali pa bomo ustregli jugoslovanskim zahtevam po ozemlju severno od te meje, oziroma avstrijski zahtevi po ozemlju južno od nje. Jugoslavija je ena od članic Združenih narodov, zato ne moremo pustiti vnmara njenih želja. Jugoslovanske zahteve 1919. leta so bile, kot kaže, zelo enostranske, zato naj bi, upoštevajoč svojo zaveznico, ne podprli njenih skrajnih zahtev, ko bomo reševali to zadevo. Rajši bomo prisodili stvar njej v prid, ko pride do vprašanja, ali bi ji vzeli ozemlje, ki leži znotraj njenih predvojnih meja. Zato predlagam, naj bi vsekakor obdržali po vsej dolžini Karavank sedanjo mejo, ki je, kakor vse kaže, najprimernejša razmejitvena črta na tem področju. Zahodno od nje bi lahko zagovarjali premaknitev avstrijske meje do visokih gora južno od reke Drave, odkoder bi potekala spet južno od Maribora, se nato obrnila proti severovzhodu ter se južno od Radgone pridružila sedanji meji. O prihodnosti področja, ki leži med to morebitno črto in med sedanjo mejo — Mežiška dolina, zgornja Dravska dolina in ozemlje okrog Maribora — bi lahko odločil plebiscit, vendar bi bil, v očitnem nasprotju z 22. odstavkom razprave raziskovalnega oddelka Foreign Officea, ki govori o tem, da je iz splošnih političnih razlogov zaželeno, da damo prednost naši zaveznici Jugoslaviji. Sedanja meja bo nedvomno dobra rešitev, čeprav nikakor ne bi bilo priporočljivo, da bi sprejeli dokončno odločitev glede skrajnega zahodnega dela, kjer bi lahko v prid Avstrije njeno mejo pomaknili nekoliko naprej, tako da bi prišla oba bregova Mure pod isto teritorialno oblast.

b) 10. februar 1944 ... Če naj ne bo povsem ugodeno jugoslovanskim zahtevam v Italiji, potem ne bi smeli nikjer popravljati meja v korist Avstrije na škodo Jugoslavije.

c) 5. marec 1944. Zaradi sklenitve premirja bo potrebno definirati, kaj je Avstrija. To razpravo bi poslali Siru W. Strangu⁶³ z naslednjimi priporočili: a) za potrebe premirja pomeni Avstrija Avstrijo iz 1937. leta; b) nikakor ne izključujemo, da bi Avstriji pozneje vrnili i) Trbiž in ii) Južno Tirolsko.

d) 16. maj 1944. Definicija Avstrije je nujno potrebna, da se bo lahko nadaljevala priprava načrtov za civilno upravo v Avstriji in da bi SCAEF (vrhovni poveljnik zavezniških evropskih sil) vedel, znotraj katerega področja bodo veljale njegove direktive za Avstrijo. ... Predlagamo, naj ne bi po izgonu Nemcev iz Italije avtomatično vzpostavili italijanske uprave in sodne oblasti na dveh območjih, ki sta bili odvzeti Avstriji 1919. leta ... Trbiško področje ... je manj pomembno, toda tudi v tem primeru bi bilo, kot kaže, potrebno, da se zaradi njegovih zgodovinskih in gospodarskih vezi z Avstrijo in zaradi spornih jugoslovanskih zahtev ne bi odločili tukaj in sedaj, ali naj ostane to območje del Italije.

3) Načrt Vojnega kabineta za premirje in Povojni komite

(APW/44/ 16, 8. maj 1944)

Avstrijske meje. Memorandum državnega ministra 'Richarda Lawa'. V deklaraciji, objavljeni po moskovski konferenci (oktobra 1943. leta) so vlade Združenega kraljevstva, ZDA in Sovjetov, izrazile svojo namero, da vzpostavijo svobodno in neodvisno Avstrijo. Da bi ta namen čimprej uresničile, bo treba ob razsulu Nemčije kar najhitreje od nje odcepiti Avstrijo in ji pri pogojih predaje priznati določene ugodnosti. Zategadelj je nujno, da se z ameriško in sovjetsko vlado domenimo za ugodno definicijo Avstrije. Najboljša rešitev bi nedvomno bila, če bi že v začetku obnovili meje iz 1919. leta. Med njimi je več spornih področij, med katerimi je najbolj pomembna Južna Tirolska, zato bo pozneje, morda potrebno spremeniti meje. Predlagamo, da bi s to razpravo (12331/22/70 zgoraj) seznanili tudi Sira W. Stranga, da bi mu služila kot vodilo pri vsakršnih razpravah o avstrijskih mejah pri EAC (Evropski svetovalni komisiji). Nadalje mu je treba naročiti, naj poda naslednje predloge:

a) da bi morali za takojšnja izvajanja pogojev predaje definirati Avstrijo kot Avstrijo iz 1937. leta,

b) da ne izključujemo, da bi Avstriji pozneje vrnili i) Južno Tirolsko, ii) Trbiž in ozemlje okrog tega mesta, ki so ju odstopili Italiji 1919. leta,

⁶³ Britanski predstavnik v Evropski svetovalni komisiji.

c) da bo treba za dokončno razporeditev teh ozemelj sicer počakati do končne mirovne ureditve, medtem pa je zaželeno, naj ne bi v teh področjih ponovno vzpostavili italijanske uprave in sodstva v času izгона Nemcev iz Italije, ampak naj bi jih namesto tega postavili pod neko obliko zavezniške uprave vse do končne odločitve o njihovi prihodnosti.

(Opomba: Koroška ni niti omenjena.)

Prevedli Aleksa Kotnik-Mikuš in Dana Blaganje

Zusammenfassung

DIE BRITEN, JUGOSLAWEN UND ÖSTERREICH (1943 — MAI 1945)

Das Referat begrenzt sich vor allem auf die Reaktion der Briten auf die von Slowenen gestellten territorialen Forderungen in Zusammenhang mit Kärnten. Die Alliierten hatten ein besonderes strategisches Interesse an Slowenien als einem bedeutenden Knotenpunkt von Eisenbahn- und Straßenverbindungen zwischen Deutschland bzw. Mitteleuropa und Italien bzw. dem Balkan. Der Oberleutnant Peter Wilkinson hat für die S.O.E. die Mission »Clowder« vorbereitet, mit der Aufgabe, nach Österreich vorzudringen, und hat auch selbst mehrere Monate in Slowenien verbracht.

Im weiteren führt der Verfasser an, was den Briten über die Tätigkeit slowenischer Partisanen an der österreichischen Grenze und in Kärnten im Zeitabschnitt von Dezember 1943 bis September 1944 bekannt war. Dem Major Heskeht Pritchard ist es Anfang Oktober 1944 gelungen, an das nördliche Drave-Ufer zu kommen, doch wurde er im Dezember desselben Jahres unter noch nicht geklärten Umständen von den Deutschen getötet. Die Briten haben die von Tito am 12. September 1944 auf der Insel Vis gehaltene Rede sorgfältig analysiert, wo unter anderem auch die Befreiung und der Anschluß Kärntens an Jugoslawien angekündigt wurden. Sie meinten, es wäre nicht in ihrem Interesse, die geplanten Operationen slowenischer Partisanen in Kärnten zu unterstützen.

Die ursprüngliche Taktik sowohl der Briten als auch der Jugoslawen, die für den Vorstoß nach Österreich geplant war, hat keinen Erfolg gebracht. Danach verschlechterte sich die Zusammenarbeit zwischen den Missionen der Alliierten und den Partisanen kommandos zusehends. Die Briten haben beschlossen, ihre für die Operationen in Österreich bestimmten Missionen zurückziehen. Sie hatten nämlich keine Zeichen eines österreichischen Widerstandes feststellen können, auf dem sie entweder Aktionen gegen deutsche Garnisonen oder Aufklärungsoperationen begründen würden. Alle erreichbaren Angaben über die Gründung eines österreichischen Freiheitsfront wurden von den Briten sorgfältig analysiert.

Während der Gespräche in Belgrad im Februar 1945 hat sich Marschall Tito dem Feldmarschall Alexander gegenüber bereit erklärt, die Alliierten mit 200.000 Kämpfern in den Alpen Österreichs zu unterstützen, wo ein letzter Widerstand der Deutschen zu erwarten war. Alexander hat diesen Vorschlag nicht kommentiert, während das Foreign Office entschlossen dagegen war, weil sich durch die Partisanen auch der russische und kommunistische Einfluß verbreiten würde. Das angloamerikanische und russische Kommando berieten überhaupt nicht miteinander über die Strategie militärischer Schlußaktionen in Europa. Die Russen strebten entschlossen die Besetzung Österreichs an, ohne wesentliche vorherige Verpflichtungen den Angloamerikanern gegeben zu haben. Anthony Eden schlug auf Jalta vor, die drei Großmächte sollten darauf beharren, die österreichischen Grenzen aus dem Jahr 1937 zu respektieren, doch sind die Russen auf die britischen Vorschläge überhaupt nicht eingegangen.

Abschließend werden britische militärische und diplomatische Dokumente angeführt über die Umstände, unter denen die jugoslawischen Truppen im Mai 1945 nach Österreich vorgestoßen waren, sich aber später auf die Forderung der Alliierten zurückgezogen haben. Im Anhang wird ein Referat vom Foreign Office Research Department über österreichische Grenzen widergegeben.